

TƏHSİL TƏDQIQATLARININ KONSEPTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

İntiqam Cəbrayilov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: intiqamcebrayilov@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm. dok. P.B. Əliyev,*
ped.ü.fəls. dok., dos. M.S. Kazımov

Açar sözlər: *təhsil, tədqiqat, pedaqogika, elm, metod, obyekt, predmet, fərziyyə, nəzəri, praktik, ideya, nəticə, keyfiyyət*

Ключевые слова: *образование, исследование, педагогика, наука, метод, объект, субъект, апробация, теоретический, практический, идея, результат, качество*

Key words: *education, research, pedagogy, science, method, object, subject, approbation, theoretical, practical, idea, result, quality*

Təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, cəmiyyətin inkişafında elm həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və bəşəriyyətin gələcək inkişafı da elmin inkişaf səviyyəsindən, onun cəmiyyətə təsirindən xeyli dərəcədə asılıdır. Bu baxımdan elmi tədqiqatlara, onun tətbiqi problemlərinə xüsusi önəm verilməsi dövrün, zamanın vacib tələblərindəndir. Qeyd etməliyik ki, humanitar-ictimai elm sahələrində aparılan tədqiqatlar bilavasitə insanla, vətəndaş-şəxsiyyətin formalaşdırılması ilə, cəmiyyətin özü ilə bağlı olduğundan onun aparılma texnologiyası, tətbiqi məsələləri fərqli, spesifik yanaşmalar tələb edir. Problemin aktuallığını nəzərə alaraq əvvəlcə, tədqiqat, tədqiqatçılıq nədir? suallarına cavab verməyi, daha sonra təhsil tədqiqatları ilə bağlı bəzi məsələləri diqqətə çatdırmaq istəyirik.

Tədqiqat (tədqiqat prosesi) elmi biliklərin artırılması və onların tətbiq edilməsi üçün yeni sahələrin axtarılması məqsədini daşıyan, eyni zamanda ardıcıl olaraq həyata keçirilən elmi fəaliyyətdir. Tədqiqatlar xarakterinə görə üç yerə bölünür: fundamental, tətbiqi və işləmələr.

Fundamental tədqiqatlara yeni biliklərin tətbiqi ilə bağlı hər hansı bir məqsəd olmadan onların əldə olunmasına istiqamətlənmiş eksperimental və ya nəzəri tədqiqatlar aid edilir. Bu tədqiqatların nəticələri bir qayda olaraq fərziyələrdən, nəzəriyyələrdən, prinsiplərdən, metodlardan, nəzəri müddəalardan və s. ibarət olur. Fundamental tədqiqatlar əldə olunmuş elmi nəticələrin təcrübədə tətbiqi imkanlarının aşkar edilməsi üçün tətbiqi tədqiqatların aparılması haqqında tövsiyələrlə, elmi nəşrlərlə və s. ilə başa çatdı bilər.

Fundamental tədqiqatlardan fərqli olaraq tətbiqi tədqiqatlar konkret praktik məsələlərin həll olunması məqsədi ilə yeni biliklərin əldə edilməsinə istiqamətləndirilmiş orijinal işlərdən ibarətdir. Tətbiqi tədqiqatlar fundamental tədqiqatların nəticələrindən istifadənin məqsəduyğun, mümkün yollarını, əvvəllər formalaşdırılmış problemlərin həlli üçün yeni metodları, texnologiyaları müəyyənləşdirir.

Bu gün fundamental və tətbiqi tədqiqatlarla yanaşı işləmələrdən də bəhs edilir. İşləmələr mövcud biliklərə əsaslanmış, tədqiqat və təcrübə sınaqlar nəticəsində əldə olunmuş və yeni materialların, proseslərin, sistem və ya metodların yaradılmasına istiqamətlənmiş tədqiqat işləridir.

Bu işlər də bu və ya digər məsələnin, görülmüş işin təkmilləşdirilməsi məqsədini daşıya bilər.

Elmi tədqiqatçılıq yeni inteqrasiya formalarının axtarılmasına və təkmilləşdirilməsinə xidmət göstərir. Ona görə də təhsildə aparılan elmi tədqiqatlar aşağıdakı məqsədləri özündə birləşdirir:

- qərar qəbul edənlərin etibarlı məlumatlarla təmin edilməsi;
- təhsildə ən yaxşı təcrübələrin öyrənilməsi və yayılması;
- təhsildə mövcud olan problemlərin aşkar edilməsi və təkmilləşdirilməsi.

İstər fundamental, istərsə də digər xarakterli tədqiqatlar bilavasitə tədqiqatçı tərəfindən aparılır. Bu baxımdan aşağıdakı suallarla bağlı bəzi mülahizələrimizi bildirək: Tədqiqatçı kimdir? Tədqiqatın keyfiyyətli olması üçün verilən tələblər hansılardır? Tədqiqatçı hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır?

İntiqam Cəbrayilov

İlk növbədə onu qeyd etmək ki, tədqiqatçı elmi-tədqiqat və işləmələrlə peşəkarcasına məşğul olan və yeni biliklərin, məhsulların, proseslərin, prinsiplərin, metodların, texnologiyaların, məzmunun və sistemlərin yaradılmasını bilavasitə həyata keçirən, eləcə də göstərilən fəaliyyət növlərinin idarə edilməsini təmin edən işçidir.

Təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, tədqiqat işinin keyfiyyətli olması onun yerinə yetirilməsi səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır (3, 7). Bu baxımdan tədqiqatın keyfiyyətinə verilən aşağıdakı tələblərin nəzərə alınması vacibdir:

- tədqiqatın məzmun tamlığı – mövzunu düzgün seçmək, həcmi, genişliyi, zənginliyi nəzərə almaq;
- tədqiqatın dəqiqliyi – heç bir səhvə yol vermədən nəticəyə yaxınlaşmaq, tədqiqat mövzusunun baza anlayışlarını təşkil edən faktları, mühüm müddəaları dərk edərək seçə bilmək;
- tədqiqatın ədalətliyi – tədqiqatda iştirak edən müxtəlif tərəflərlə ünsiyyət yaratmaq, bütün məsələlərin həllində düzgün mövqə seçməyi bacarmaq;
- tədqiqatın dərinliyi – tədqiq olunan problemin mahiyyətini, səbəb və nəticə əlaqələrini araşdırmaq;
- tədqiqatın şüurluluğu – istifadə edilən faktların, müddəaların düzgünlüyünə əmin olmaq, onları arqumentləşdirmək;
- tədqiqatın elmiliyi – tədqiqat mövzusunun təhlil etmək, elmi əsaslara istinad edərək tətbiqə hazırlaşmaq;
- tədqiqatın ümumiləşdirilməsi – tədqiqat mövzularını bloklar üzrə üzləşdirmək, prosesdə inkişaf və dinamikanı götürmək;
- tədqiqat nəticələrindən təcrübədə istifadə – tövsiyələr hazırlanmaq, tətbiq üçün üsul və priyomları seçməyi bacarmaq.

Təcrübə və araşdırmalara əsasən qeyd etməliyik ki, hər bir tədqiqatçının özü də müəyyən zəruri keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Bu baxımdan tədqiqatçıların şəxsi keyfiyyətlərinə verilən tələbləri aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

- tədqiqatçı dünyagörüşünə malik olması;
- tədqiqat edəcəyi sahəni mükəmməl bilməsi;
- obyektiv və ədalətli olması, şəxsi hisslərinə qapılmaması;
- ünsiyyət qurmağı bacarması;
- tədqiqat apardığı zaman proseslərə müdaxilə etməməsi;
- kompüter texnologiyalarından istifadə səriştəsi;
- peşə sirrini qorumağı bacarması;
- emosionallıq nümayiş etdirmədən, tədqiqat nəticələrini elmi cəhətdən əsaslandırması;
- fikirlərini aydın şəkildə izah etməyi bacarması;
- sadə, səliqəli geyim tərzini və s.

Tədqiqat işinin məqsəduyğun aparılması, eyni zamanda əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş tədqiqat ideyasından da asılıdır. Tədqiqatın ideyasını müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı xarakterli sualların nəzərə alınması vacibdir:

1. Hansı tip ideyalar elmi-tədqiqat işləri üçün mənbə ola bilər?
2. Tədqiqatçı seçdiyi mövzu üzrə hansı nəticələrin əldə olunmasına ümid edir?
3. Nəzəriyyənin əsasında nə durur, nəyə görə elmi hadisələr baş verir?

Bu və ya digər problemlərin tədqiqatının səmərəliliyi və keyfiyyəti, eyni zamanda tədqiqat obyektindən də asılıdır. Belə ki, tədqiqat obyektləri real və düzgün təsvir olunmadıqda, tədqiqatçı problemlərin həllinə deyil, digər yeni problemlərin meydana çıxmasına şərait yarada bilər. Tədqiqat obyektləri

öyrənmələri, öyrədənələri, idarəedənləri və s. əhatə edə bilər. Təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, obyektlər seçilərkən iki mühüm cəhətin nəzərə alınması məqsədəuyğun bilinir:

- obyektlərin müqayisə oluna bilməsi;
- problemlərin əhatə dairəsi (3, 5, 7, 8, 9).

Tədqiqatın obyektini təhsilin müxtəlif pillə və səviyyələri də ola bilər:

- məktəbəqədər təhsil pilləsi;
- ibtidai təhsil səviyyəsi;
- ümumi orta təhsil səviyyəsi;
- tam orta təhsil səviyyəsi;
- bakalavriat təhsil səviyyəsi;
- magistratura təhsil səviyyəsi və s.

Tədqiqat obyektləri aşağıdakı hallarda müqayisəli aparıla bilər:

- şəhər mərkəzində və mərkəzdən kənar müəssisələr;
- rayon mərkəzində və mərkəzdən kənar müəssisələr;
- dövlət təhsil müəssisələri və özəl təhsil müəssisələri (orta ixtisas, peşə liseyləri, bakalavriat, magistratura səviyyələri);
- müxtəlif bölgələrdə yerləşən təhsil müəssisələri və s.

Tədqiqatın subyektini də müəyyənləşdirilərkən obyektə olduğu kimi müqayisə oluna bilməsi və problemin əhatə dairəsinin nəzərə alınması vacibdir. Təhsil tədqiqatlarının subyektini də aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- kiçikyaşlı məktəblilər;
- yuxarı sinif şagirdləri;
- müəllimlər;
- direktorlar və direktor müavinləri;
- valideynlər;
- digər peşənin mütəxəssisləri və s.

Pedaqoji tədqiqatların predmeti – tədqiqatın konkret obyektində baş verən proses və ya tədqiq edilən problemin aspektləridir.

Tədqiqatın metodologiyası dedikdə, tədqiqat zamanı rəhbər tutulan metodoloji prinsiplərin məzmunu başa düşülür ki, bu da elmi problemlərin həllinə yol açır (3, 5, 7, 8).

Tədqiqatın müvəffəqiyyəti onun metodlarını düzgün seçib tətbiq etməklə sıx bağlıdır. Təhsil prosesində pedaqoji tədqiqatlar aşağıdakı metodların köməyiylə həyata keçirilə bilər:

- 1) nəzəri tədqiqat metodları;
- 2) empirik tədqiqat metodları;
- 3) riyazi tədqiqat metodları.

Nəzəri tədqiqat metodları toplanmış ədəbiyyat və elektron materiallarının təhlilinə əsaslanır. Bu metodların köməyiylə əvvəllər digər tədqiqatçıların bu sahədə apardıqları işlər öyrənilir və bu, tədqiqatçıya müəyyən bilik və məlumatlar toplamağa imkan verir.

Nəzəri tədqiqat metodları kimi təhlil (analiz), tərkib (sintez), induksiya (xüsusi mühakimələrdən ümumi nəticələrə doğru) və deduksiyadan (ümumidən konkretə doğru) istifadə etməklə elmi nəticələr əldə olunur.

Pedaqoji fikir tarixinin, arxiv materiallarının, məktəb tarixinin öyrənilməsində nəzəri tədqiqat metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoji araşdırmalar zamanı tətbiq olunan metodlar sırasında empirik tədqiqat metodlarının da xüsusi yeri vardır. Bu baxımdan adları aşağıda qeyd olunan empirik tədqiqat metodlarının məqsədəuyğun tətbiqi araşdırmaların daha ciddi elmi əsaslarla aparılmasına müsbət təsir göstərir:

- 1) sorğu anketləri;
- 2) söhbət;
- 3) monitorinq;
- 4) müşahidə;
- 5) eksperiment;
- 6) fokus qruplarla iş;
- 7) müsahibə;
- 8) test.

Pedaqoji araşdırmalarda riyazi tədqiqat metodlarından da məqsədəuyğun istifadə vacibdir (5, 9).

Bu metodların köməyiylə tədqiqatın modeli yaradılır, informasiyanın dəqiqliyi yoxlanılır, fakt və hadisələr təhlil olunur və qiymətləndirilir. Riyazi tədqiqat metodları kimi statistik təhlil, modelləşdirmə və qiymətləndirmədən istifadə olunur.

Elmi-tədqiqat işinin yazılması və hazırlanmasında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də qarşıya qoyulan vəzifələrin məntiqli ardıcılıqla, əsaslandırılmalarla, sistemli şəkildə yerinə yetirilməsi, tərtib qaydalarına düzgün əməl olunmasıdır. Tədqiqat işi tərtib olunarkən bir qayda olaraq aşağıdakı məsələlər ardıcılıqla nəzərə alınır:

- tədqiqat işinin titulu və rəqi
- tədqiqat işinin mündəricatı
- tədqiqat işinin mətni (giriş, əsas hissə, nəticə)
- ədəbiyyat siyahısı
- əlavələr

Tədqiqat işinin giriş hissəsində araşdırılan mövzunun (problemin, tədqiqatın) aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənilmə səviyyəsi verilir, tədqiqatın obyektini, predmetini, vəzifələri, elmi fərziyyəsi (hipoteza), metodoloji əsasları, metodları elmi-pedaqoji tələblərə uyğun şəkildə əksini tapır. Burada, eyni zamanda tədqiqatın elmi yeniliyi, elmi müddəaların etibarlılığı barədə fikirlər qeyd olunur. müdafiəyə çıxarılan elmi müddəalar əsaslandırılaraq diqqətə çatdırılır.

Daha sonra giriş hissədə ardıcıl olaraq yığcam, ümumiləşdirilmiş şəkildə tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, nəticələrin aprobasiyası və tətbiqi, tədqiqat mövzusu üzrə nəşr (çap) işləri, işin strukturu (quruluşu) və həcmi barədə fikirlər verilir və bunlar da bütövlükdə tədqiqat haqqında ümumi məlumat əldə etmək üçün vacib məsələlərdir.

Tədqiqat işinin əsas mətn hissəsi onun fəsilərində əksini tapır. Fəsillər yarım-fəsillərə bölünür. Yarım-fəsillərin özü də bəzən müvafiq bəndlərə bölünməklə tədqiqatın daha dərinəndən araşdırılmasına, məzmunun zənginləşdirilməsinə xidmət edir.

Birinci fəsildə problemin qoyuluşu (ümumi məsələlər: öyrənilən, araşdırılan problemin mahiyyəti, məzmunu, müvafiq prinsiplərin tədqiqi, nəzəri-pedaqoji ədəbiyyatın tənqidi təhlili, problemlə bağlı mövcud təcrübənin öyrənilməsi) məsələlərindən bəhs olunur. İkinci və sonrakı fəsillərdə isə müəllimin yeni ideyalarının tədqiqi, yoxlanılması, əsaslandırılması (yeni metodika) məsələləri əksini tapır. Hər bir yarım-fəslin sonunda ümumiləşdirmənin aparılması – qısa nəticənin verilməsi də tədqiqat işləri üçün vacib tələblərdəndir.

Bir qayda olaraq hər bir tədqiqat işi müəyyən nəticə ilə başa çatır. Tədqiqatın keyfiyyətliliyi nəticə hissəsinin elmi-pedaqoji tələblərə uyğun yazılmasından da asılıdır. Tədqiqatın nəticə hissəsində aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsi vacibdir:

- nəticələrin təsviri xarakterli deyil, konkret, alınan müddə kimi verilməsi;
- tədqiqatın vəzifələrinə uyğun müddəaların ardıcılıqla verilməsi;
- tədqiqatın məzmunundan irəli gələn məsələlərin ideyalar şəklində ümumiləşdirilməsi;
- ümumi nəticələrin sonunda təkliflərin verilməsi.

Araşdırmalar göstərir ki, tədqiqat işlərində fikir bütövlüyünün, müvafiq əsaslandırılmaların, məntiqli ardıcılığın olması, ifadə və cümlələrin aydın, səlis verilməsi, şərh üslubunda dil qaydalarının nəzərə alınması əldə olunan nəticələrin elmi dəyərinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A. Pedaqogika (müxtəlif konspekt və sxemlər). Bakı: Mütərcim, 2007.
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) // Azərbaycan məktəbi, 2007, № 2

Təhsil tədqiqatlarının konseptual məsələləri

3. Cəbrayilov İ.H. Magistr proqramı üzrə kadr hazırlığı problemləri: Metodik vəsait. Bakı: BQU-nun nəşri, 2013.
4. Həsənov A., Ağayev Ə. Pedaqogika. Bakı, 2007.
5. Kərimov Y.Ş. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı: Azər nəşr, 2009.
6. Qəşəmogli Ə. Sosioloji araşdırma apararlara kömək: Metodik vəsait. Bakı: Tərəqqi və Demokratiya Fondu, 2001.
7. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogikanın metodologiyası və elmi tədqiqat metodları // Elmi tədqiqatlar, 2002. № 1
8. Təhsilin modernləşdirilməsinin elmi-nəzəri problemləri. (Nəşrə haz. İ.H. Cəbrayilov). Bakı: Mütərcim, 2015.
9. Глас Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. М.: Прогресс, 1976.

İ.H. Jabrayilov

THE CONCEPTUAL ISSUES OF THE EDUCATIONAL RESEARCH SUMMARY

The thesis is about the essence of educational research and its conducting technology. It is explained here quality requirements researchers and research, scientific ideas focuses on the research methodology and methods and the author's position is justified. It is about the structure in educational research, the scientific basis is concretized of the logical sequence of the work.

И.Г. Джабраилов

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ РЕЗЮМЕ

В статье описывается сущность исследования и технологии его ведения. Здесь рассматриваются требования, поставленные перед исследователями и исследованием, принимаются во внимание научные идеи, методы и методологии и отмечаются позиции автора. Образовательное исследование имеет дело со структурой и логической последовательностью в области образования.

Redaksiyaya daxil olub: 06.06.2016